چەمکی بۆشایی دەق و ڕوانگەی گەڕۆك لەدوودەقی (ئەنوەر قادر جاف) و (قوبادی جەلی زادە) دا

علی طاهر حسين و عباس محمد قادر

بەشی کوردی، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە- ئەم توێژینەوەیە کە بە ناونیشانی (چەمکی بۆشایی دەق و روانگەی گەرۆکە لە دوو دەقی ئەنوەر قادر جاف و قوبادی جەلی زادە) دا، توێژینەوەیەکی هەڵهێنجراوە لە تێزی دکتۆرای (تیۆری وەرگرتن و رەخنەی شیعری کوردی) تیایدا لە رووی تیۆریەوە باس لە دووچەمکی (بۆشایی دەق و روانگەی گەرۆك)کراوە کە دوو چەمکی (ڤۆلگانگ ئایزەر) ی یەکێك لە رابەرانی تیۆری وەرگتنن، هەوڵدراوە کە چۆنیەتی مامەڵەکردنی ئەو دوو چەمکە لەگەڵ دەقدا بەمەبەستی بەدەستهێنانی واتای دەقەکە، روونبکرێتەوە، دواتر کار لەسەر پراکتیزەکردنیان کراوە لەسەر دوو دەقی (تەلیسم) و (ئەی وەی زارا گیان) کە دەقەکان بەئاسانی واتای خۆیان نادەن بەدەستەوە. لەکۆتایشدا ئاماژە دراوە بەو ئەنجامانەی کە بەدەستهاتوون.

کلیلە وشەکان: تیۆری وەرگرتن، خوێنەر، بۆشایی دەق، ڕوانگەی گەڕۆك، واتای شاراوە، دەقی کراوە، فرەخوێندنەوە.

• پێشەکی

لەم توێژینەیەدا هەوڵمانداوە هەردوو چەمکی (بۆشایی دەق - الفجوات في النص) و (ڕوانگەی گەڕۆک - وجهة النظر الجوالة - Le point de vue mobile))_کە دوو چەمکی ڕێکاری (ڤۆڵگانگ ئایزەر) ی یەکێک لە رابەرانی تیۆری وەرگرتنە، لەڕووی تیۆرییەوە روونبکەینەوە، مەبەست لێیان چییە و چۆن لەگەڵ دەقدا مامەڵە دەکەن و ،لەبەرئەوەی هەردوو چەمکەکەش پێکەوە ولەپرۆسەی خوێندنەوەدا کاردەکەن، بۆیە بەپێویستمانزانی پێکەوەبیانکەینە بابەتی ئەم توێژینەوەیەمان، هەروەک لە تێزی دکتۆراکەشماندا کارمان لەسەر کردووە، بەمەستی پراکتیزەکردنی هەردوو چەمکەکەش دوو دەقی شاعیران (ئەنوەر قادر جاف) و (قوبادی جەلی زادە) مان وەرگرتووە، وەک نمونە، ئەم کارەشمان بەپێی میتۆدێکی شیکاریانە ئەنجامداوە بە پێی پلانێکی زانستی کە خۆی دەبینێتەوە لە دووبەشدا .

لەبەشی یەکەمدا، دوای پێشەکیەکی کورتی تیۆری وەرگرتن، باسمان لە هەردوو چەمکی (بۆشایی دەق و ڕوانگەی گەڕۆك) کردووە، مەبەستی لەم چەمکانە چییە؟ ئایزەر، چۆن پێمان دەناسێنێت و چۆن لەگەڵ دەقدا مامەڵەدەکەن و ئەوەشمان روونکردۆتەوە کە چۆن لەڕێگەیانەوە واتای شاراوەی دەق بۆ خوێنەر ئاشکرادەبێت . لەبەشی دووەمیشدا، کە بەشێکی پراکتیکیە، هەوڵمانداوە ئەم چەمکانە وەک دوو چەمکی ڕێکاری لە هەردوو دەقی (تەلیسم) ی(ئەنوەر قادر جاف) و (ئەی وەی زارا گیان) ی (قوبادی جەلی زادە) دا پراکتیزەبکەین و بۆشاییەکانی نێو ئەو دەقە پربکەینەوە و واتا شاراوەکانیان بدۆزینەوە . لەکۆتایشدا و لەچەند خاڵێکدا ئەو ئەنجامانەمان خستۆتەڕوو کە پێیان گەیشتووین، هیوادارین توانیبێتمان خزمەتێک بە بواری توێژینەوەی ئەدەبی کوردی بکەین .

• گرنگی توێژینەوەکە :

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە بەپەپێی چەمکەکانی توێریەکی تازەی خوێندنەوەی دەق، خوێندنەوەیەکی نوێمان کردووە بۆ دوودەقی شیعری (ئەنوەر قادر جاف و قوبادی جەلی زادە) کردووە، خودی ئەو چەمکانە زۆر بەکەمی لەبواری خوێندنەوەی دەقی شیعری کوردیدا کاریان پێکراوە، یان هەرنەکراوە، بۆیە بەپێویستمان زانی ئێمە لەرووی تیۆری پراکتیکیەوە باسیان بکەین و جێبەجێیان بکەین لە بواری رەخنەی کوردیدا

• کێشەی توێژینەوەکە

لەبەرئەوەی بابەتی ئەم توێژینەوەیە بابەتێکی تازەیە لە بواری رەخنەی کوردیدا، بۆیە کێشەی سەرەکی بەردەم ئەم توێژینەوەیە نەبوونی سەرچاوەبوو بە زمانی کوردی، بەتایبەت لەبوارە پراکتیکیەکەدا، بەڵام بەپشتبەستن بە سەرچاوەی زمانەکانیتر، بەتایبەت زمانی عەرەبی، توانیمان بەسەر ئەو کێشەیەدا زاڵبین .

مجلة جامعة التنمية البشرية

المجلد 8، العدد 2(2022) ؛ عدد الصفحات (7)؛ معرف الكائن الرقمي: 10.21928/juhd.v8n2y2022.pp47-53

ورقة بحث منتظمة: أُستلم البحث في 27 آذار 2022؛ قُبل في 24 نيسان 2022؛ نُشرت في 10 أيار2022؛

البريد الإلكتروني للمؤلف : ali.hussein@univsul.edu.iq , abas.qadir@univsul.edu.iq

حقوق الطبع والنشر ©2022 على طاهر حسين، عباس محمد قادر. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 4.0

بەشی یەکەم

تیۆری وەرگرتن، تیۆرێکی ڕەخنەیی کۆن و نوێیە، کۆنە بە مێژوو بنەڕەتی، نوێیە بە (زاراوەو چەمکەکانی، میکانیزمی کارکردنی لێکدانەوەکانی) کۆنیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ مێژوویەکی کۆن، هەر لەو کاتەوەی کە دەق هەبووە، وەرگریش هەبووە، جا ئەو دەقە نووسراوبێت یان بیستراوبێت، بەهەمەجۆربوونی دەق هەمەجوری وەرگریش هاتۆتە ئاراوە، یان بە پشتگیری و پەسەندکردن دەستپێیکردووە، یان بە ڕەتکردنەوە، کاتێک لەگەڵ بیرکردنەوە یان بیروباوەڕی وەرگرەکەدا ناکۆک بووە، دواتر چۆتە ئاستی ڕەخنەو ڕادەربڕین لەسەری، دەبێت ئەوەش بزانین کە لە کۆندا نووسەر گرنگی زۆری بە شێوازی گەیاندنی بیرەکەی بە وەرگر، بەباشترین شێواز داوە، بەبێ ئەوەی بیر لە ڕۆڵی ئەو، واتە وەرگر، بکاتەوە . (ناجی،٢٠١١-٢٠١٢، 16)

تیۆری وەرگرتن، کە لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا دەرکەوت، وەک وەڵامدانەوەیەک یان پەرچەکردارێک سەریهەڵدا لەبەرامبەر ئەو تیۆرانەی سەدەی نۆزدەیەمدا باوبوون و زیاتر گرنگیان بە نووسەر دەدا وەک تیۆرەکانی (دەروونی و کۆمەڵایەتی و مێژوویی) وە ئەوتیۆرانەشی کە گرنگیان زیاتر بەدەق دەدا وەک (بونیادگەریەکان)بەتایبەت لای (رۆڵان بارت و جولیا کریستیڤا و تۆدۆرۆڤ). (ئەسوەد، ١٥٠، ٢٠١٥)

ئەم تیۆرییە، لەلایەن ڕەخنەگرانی قوتابخانەی (کۆستانس) ی ئەڵمانی(هانز ڕۆبەرت یاوس) و (ڤۆڵگانگ ئایزەر) ەوە لەسایەی بارووردۆخێکی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری جیاوازدا سەریهەڵدا، کە هاوکاربوو لەدەرکەوتنی بە بەرگێکی فکری ڕەخنەیی جیاواز لەوەی کە گۆڕەپانی ڕەخنەیی پێی ئاشنابوو .ئەم تیۆریە تایبەتە بە خوێنەر، بەرامبەر هەموو ئەو تیۆرانەیتر دەوەستا کە ئەم ڕەگەزە گرنگەی دابڕیبوو لە پرۆسەی داهێنان، بۆنموونە بونیادگەریەکان ، بەشێوەیەک لە کاری ئەدەبیان دەڕوانی کە دەق یەکەیەکی داخراوەو خاوەن یاسای ناوخۆیی خۆیەتی، هەروەها دژی شێوازگەریەکانیش دەوەستانەوە چونکە ڕۆڵی مێژوویان پشتگوێدەخست لە پرۆسەی خوێندنەوەدا. (کولوقلی،١٤، ٢٠١٣)

ئەم دوو چەمکەی کە لەم توێژینەوەیەدا کارمان پێکردووە، دوو چەمکی ڕێکاری (ئایزەر) ی یەکێك لە دامەزرێنەرانی تیۆری وەرگرتنە کەبریتین لە :

1 - بۆشایی دەق (الفجوات في النص)

چەمکی بۆشایی دەق یەکێکە لە زاراوەکانی (ئایزەر) و سوودی لەزاراوەی (دیارینەکراو) (اللاتحدید) ی(ئینگاردن) وەرگرتووە بۆ دەرخستنی تیۆرەکەی لەمەڕ وەرگرتن، (الناصر: 2011، 83)، ئایزەر، چەمکەکەی لێخواستووەبەڵام شێوازی کارکردنەکەی گۆڕیوە، چونکە ئینگاردن پێی وابوو کە کەدیاریکردن و بەشداریکردنی وەرگر لە پڕکردنەوەی ئەو ناوچانەی دەقدا بەشیوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەبێت، بەڵام ئایزەر، وایدەبینێت کە پرۆسەی پێکهێنانی واتا بەشێوەیەکی ئاسۆیی دەڕوات لە دەقەوە بۆ وەرگر لەهەمانکاتدا لەچوارچێوەی کارلێککردندا ئاوێتە دەبێت . (محمد :130، 1999) کەواتە، ئایزەر،پێی وایە بۆشایی دەق '' ئەو پانتایەیە کە کارلێکی نێوان وەرگرو دەقی تێدا روودەدات''(ایزر:٣٣، 1994)،دەتوانرێت بەمشێوەیە پێناسەی بکرێت ''بریتیە لە جیاوازی بری زانیاری لە نێوان قسەکەر و گوێگردا، یان لەنێوان داهێنەر و وەرگردا، بەشێوەیەک یەکێکیان ئەوەی دەیزانن بەرامبەرەکەی نایزانێ، ئەم جیاوازییە کەلێنێکی زانیاری لەنێوان ئەو دوولایەنەدا بەرهەمدەهێنێت، بەیەکێک لەرەگەزە پێویستەکان دادەنرێت بۆ پەیوەندیکردن '' (البریکي : 2006، 153). بۆزیاتر روونکردنەوەی ئەم چەمکە، دەڵێین بۆشایی دەق، مەبەست لێی ئەو بۆشاییانەیە کە خودی نووسەر لەدەقدا بەجێیان دەهێڵێت تاکو خوێنەران پڕیبکەنەوە، چونکە ئایزر، پێی وایە نووسەران کاتێک کە دەقێک دەنووسن،ئەوەش لەبەرچاودەگرن پەرچە کرداری خوێنەران چیدەبێت لەبارەیەوە بەو واتایەی نووسەرەکە هەندێک بۆشایی بۆ خوێنەران بەجێدەهێڵێت تاکو پڕیبکەنەوە و دەقەکەش فراوانبکەن، رەنگە وەک ئایزەر دەڵێت : خوێنەران یان رەخنەگران شتگەلێکی وابڵێن: کە نووسەر بیری لێنەکردۆتەوە یان نەی وتووە لەدەقەکەدا، ئەمەش لای زۆربەمان ئاشنایە کە رەخنەگرانێک لەبارەی دەقێکەوە هەندێک شتیوایان وتووە کە خودی نووسەرەکە وتوویەتی من بیرم لەشتی وا نەکردۆتەوە . (لحمیدانی : محاضرة: دقائق ٢٦-٢٧).

سەبارەت بە تێڕوانینی ئایزەر بۆ خوێنەر لە پرۆسەی پڕکردنەوەی بۆشاییەکانی نێو دەقدا، ئەو توانایە دەبەخشێتەخوێنەر بە شێوەی هەنگاو بەهەنگاو دەق بخوێنێتەوەو گواستنەوە لەرستەکانی نێو دەقدا بکات، بەشێوەیەک کە وا لەخوێنەردەکات لە رستەی یەکەم تێبگات و دواتر بچێتە رستەی دووەم، کەپەیوەندی بە رستەی یەکەمەوە هەیە، بەڵام کاتێک رستەی دووەم پەیوەندی تێگەیشتنی لەگەل رستەی یەکەمدا نەبێت، ئەوەدەبێتە هۆی دواکەوتن و لێکجیابوونەوەی هزرو ئەمەش بۆشاییەک لەنێو دەقەکەدا دروستدەکات کە پێویستە وەرگر تێیپەرێنێت، ئالێرەیەوە کە ئایزەر دەڵێت : لەدەقدا بۆشایی هەیەو پێویستە خوێنەر پڕیبکاتەوە، ئەوەش بەکۆمەڵێک رێوشوێن دەبێت، کەنابێت پەنا بۆسەرچاوەی دەرەوە ببرێت، بەڵکو پێویستی بە بەراوردکردنێکی نێوان بونیادی دەق و بونیادی تێگەیشتنی خوێنەرە .(صالح: 2001، 49) .بۆزیاتر رونکردنەوەی ئەم تێڕوانیە، رەنگە ئەم نمونەیەی کە (د.حمید لحمیدانی) لە سیمینارێکدا بۆ ژمارەیەك لەخوێندکارانی خوێندنی باڵا باسی لێوەدەکات، نمونەیەکی زۆرباشبێت، ئەو پێی وایە کە پرۆسەی خوێندنەوە بەبۆچوونی (ئایزەر) بەشێوەی بەردەوامی و گەڕانەوەدەبێت، واتە کاتێک خوێنەرێک دەستدەکات بە خوێندنەوەی دەقێک رەنگە بۆنمونە لەچیرۆکێکدا (دەمانچەیەک)دەربکەوێت و خوێنەر چاوەڕوانی ئەوەبکات کەبۆکوشتنی کەسێکە، بەڵام دواتر دەردەکەوێت بۆ بەرگریکردنە لەخود، لێرەدا چاوەڕوانیەکانی هەڵەدەردەچێت و ناچارە دووبارە بگەڕێتەوەبۆسەرەتا، بێگومان ئەمگەڕانەوەیەش لەڕێگەی (بیرگە)ەوە دەبێت، بەمشێوەیە خوێنەر لەگەڵ دەقەکەدا تیکەڵدەبێت چاوەڕوانیەکانی خۆی دادەڕێژێت و هەندێکجار دەقەکە زانیاریەکانی بۆ راستدەکاتەوە ئەمیش لێکدانەوەیەکی گشتی بۆ دەقەکەدەکات و واتایەک لەواتاکانی پێدەبەخشێت، کەمەرج نییە خوێنەرێکیتر هەمان واتای پێببەخشێت . نەک هەرئەوەندە بگرە رەنگە هەمان خوێنەر کاتێک لەکاتێکیتردا هەمان دەق دەخوێنێتەوە، مەرج نییە هەمان واتای پێشووی پێبداتەوە ئەمەش بەکاریگەری کەڵەکەبوونی ئەو پاشخانە زانیاریەی کەدوای خوێندنەوەی یەکەم لای کەڵەکەبووە و ئاسۆی بیرکردنەوەی گۆڕیوە. (لحمیدانی: محاضرة، دقە 26)

تێکەڵبوون لەگەڵ دەق لەئەنجامی خوێندنەوەدا ، خوێنەر ئاراستەدەکات بۆپڕکردنەوەی بۆشاییەکانی نێودەقەکە و پێدانی وێنایەک لەبارەی دەقەکەوەو پێمان دەڵێت ئەوە واتای دەقەکەیە، ئەمەلەکاتێکدا دەقەکەبریتیە لەوەی کەنووسراوە، بەڵام ئەو واتایەی کە خوێنەرەکە دەیڵێت راستە هەندێکی ئەوەیە کەنووسراوە، چونکە ئەو لەبنەڕەتدا باس لە دەقە نووسراوەکە دەکات، بەڵام هەندێک شتی واش دەڵێت کەلەدەقەکەدا نەوتراوە یان نەنووسراوە، بەڵکوبۆی زیادکراوە بەو واتایەی بۆشاییەکانی نێو دەقەکە پڕکراونەتەوە ئەم کردەی پڕکردنەوەی بۆشایانەش لای ئایزر بە (راڤەکردن)ی دەق دادەنێت، چونکە خۆی باس لە (راڤەکردن) (تاویل) دەکات. (لحمیدانی: محاضرة، دقە 27)

کاری ئەدەبی لای ئایزەر لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە بونیادێکە لە کۆمەڵێک دیمەنی گۆڕاو کە بۆشایی و پێگەی دیارینەکراو لەخۆدەگرێت، ئەرکی خوێنەرە کەبەبیری خۆی دایرێژێتەوە، ئەم بۆشاییانەش کەرەستەیەکی دەقە بۆ خوێنەر کە دۆزینەوەی نادیارەکانی تێدا ئەنجامدەدات و بەرەو داهێنان و خولقاندن بەرێیبکات و ڕەگەزەسەرەکیەکانی پێویستی جوانناسی فەراهەم بکات، ئەمەش پێویستی بە گرێدانی ناو خودی وەرگرە تاخولقاندنی هزر بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەکان کە (ئایزەر) ئەمە بە نیشانەی دروستبوونی پەیوەندی خوێنەر و دەق دەزانێ. بەواتایەکیتر ئایزەر دەڵێت: بۆشایی، واتە نەگونجانی نێوان دەق و خوێنەر، کەبەمەش پەیوەندی پرۆسەی خوێندنەوە لەسەر شتی هەستپێکراو کارا دەبێت، لەمڕوانگەیەوە هەرزوو ئایزەر قورسایی تیۆرەکەی دەخاتەسەر بونیادی دەق و بانگەشەی بوونی بۆشایی دەکات کەلەگەڵ خواستی خوێنەردا بگونجێت . (الناصر: 2011، ٨٥)، ئایزەر، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە لە کاتی دیالۆگی نێوان دەق و خوێنەردا، بۆشایی ڕۆڵی کاریگەردەبینێت لەسەر خوێنەرو جولاندنی، ئەمەش بەمەرجێکی گرنگی پرۆسەی تێگەیشتن دادەنێت، ئەمە چۆن ڕوودەدات؟ لەراستیدا کاتێک کەباس لە بۆشایی ناو دەق دەکرێت، لەلایەک خوێنەر تووشی شپرزەییەک دەکات و لەلایەکیتریشەو نزیکایەتیەک لە نێوان دەق و خوێنەردا دروستدەکات، بەوەی کەتواناکانی خوێنەر دەجولێنێت، بەڵام ئایا ئەمە دژیەک نیین ؟ بۆوەڵامی ئەم پرسیارە دەڵیین : ڕاستە بوونی بۆشایی لای ئایزەر، جۆرێک لە تۆکمەیی دەق لاوازدەکات، بەڵام لەهەمانکاتیشدا جەخت لەسەر پەیوەندی نێوان دەق و خوێنەردەکات، ئالەم ڕوانگەیەوە بەلای ئەوەوە بۆشایی دەبێتە پاڵنەرێک بۆ داهێنانی هزر و پڕکردنەوەی بۆشاییەکانیش، واتای ئەوەیە کە خوێنەر هەمیشە لە دۆخی بەردەوامی پرۆسەی خوێندنەوەدایە و لەئەستۆیدایە کە بۆشاییەکان پڕبکاتەوە، تاوەکو بابەتەکە بەشێوازی خۆی وەردەگرێت، لەهەمانکاتیشدا گونجاو و تەبا دەبێت لەگەڵ دەقدا . دەق خاوەن راستیەکی رەها نییە، بەڵکو بریتیە لە کۆمەڵێک پلان خوێنەر دەخاتە بەر بەرپرسیارێتی، ڕێگاوشێوازی جۆراوجۆر هەیە بۆ لێکۆڵینەوە لەدەق کە تیبدا خوینەر دەتوانێت بیخاتە بەر شیکردنەوی جیاواز، دەق بەتیرِوانینی قۆناغی جیاوازدا تێدەپەڕێت ، ئەم هەموو شێواز تێڕوانینەش واتای دەوڵمەندی و تازەگەری و بەردەوامی دەقە، هەموو دەقێک ڕێگاوشێوازی تێگەیشتنی خۆی هەیە، ناتوانرێت پێشوەخت چوارچێوەی دارێژراوی بۆ ئامادەبکرێت، بەڵکو تێگەیشتنی دەقەکە میتۆدەکەی دیاریدەکات . (دحامنية : 2008، 118).

لەراستیدا دەق بەتەنها ناتەواوە، بەڵکو هەمیشە پێویستی بە خوێنەرێکە، بەم هۆیەوە پرۆسەی خویندنەوە لەنێوان دوو جەمسەردا دەجولێت، جەمسەری هونەری کە پەیوەستەبە دەقەوە و جەمسەری ئیستاتیکی کە بەرهەمی خودی پرۆسەی خویندنەوەکەیە، دەقی ئەدەبی تێڕوانین گەلێکی گۆڕاو بۆ خوێنەرەکەی کەشفدەکات، کەپێویستی بە پڕکردنەوەی ئەو شوێنە دیارینەکراوانەیە، بەشێوەی جیاواز جیاواز، وەک لابردن و بۆزیادکردن و چاککردن.(التومي:2011، 224) کەواتە بۆشاییەکان لەبنەرەتەوە لەسەربنەمای ئەو زیادکراوانە دروستبوون کە خوێنەر بۆ دەقی زیاد دەکات لەکاتی خوێندنەوەدا .

ەروانگەی گرنگی زۆری بۆشایەوەیە کە ئایزەر، خۆی لە و دەقانە دەپارێزێت کە بێبەرین لە بۆشایی،بەڵکو جەخت لەسەر گوتاری ئەو دەقانەدەکاتەوە، کە بۆشاییان تێدایە، تاکو خوێنەر بتوانێت پڕیبکاتەوە، ئەمەش بەلایەوە زۆرگرنگە بۆ پرۆسەی تێگەیشتن، ئەمەش وا لێکدەدرێتەوە کە ئایزەر دژ بەو دەقانە یە کە بونیادێکی ئاشکرایان هەیەو خۆی لەدەقی خاوەن بۆشایی نزیکدەکاتەوە کە تێیدا پەیوەندی و کارلیکی نێوان وەرگرو دەق بەرجەستەببێت . بەم پێیە کەواتە، بۆشایی و کەلێن، سەرچاوەی سەرسوڕمانە کەدەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی توانای خەیاڵی وەرگر و دەقەکەش دەبێتە هۆکاریک بۆ چالاککردنی خەیاڵی خوێنەر، چونکە خویندنەوە نابێتە خاوەن چێژوداهێنان تاوەکو سەرسوڕمان دروستنەکات، کەواتە بە بێ بوونی رەگەزی دیارینەکردن و بۆشایی ناتوانین خەیاڵمان فراوانبکەین .

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە بۆشایی دەق چ ڕۆڵێکی گرنگی بۆ خوێنەر هەیە، کاتێک مامەڵە لەگەڵ دەقی ئەدەبیدا دەکات، دەتوانین لەم خاڵانەی خوارەوەدا ئەو گرنگییە کورتبکەینەوە :

1. بۆشایی دەق، جۆرەپەیوەندیەک لەنێوان رستەکاندا،بەبێ رەچاوی بەدوایەکترهاتندا (تسلسل)، دروستدەکات .
2. بۆشایی لەئاستی خودی رستەدا، جۆرێک لە دابڕانی پرۆسەی پەیوەندییە چاوەڕوانکراوەکانە کە دەبێتە نیشانەیەکی گەورە بۆ خوێنەر تا دیمەنەکە بونیاد بنێت.
3. بۆشایی وا لە وەرگر دەکات کە کاری خوێندنەوەکەی چڕبکاتەوە و سەرلەنوێ سەرنجی رابکیشێتەوە بۆ دەقە ئەدەبیەکە .
4. بۆشایی وا لەوەرگر دەکات، تاسەرلەنوێ بەخویندنەوەکەیدا بچێتەوە و گۆڕانکاری تێدابکات تابگاتە ئاستی جوانناسی (ئیستاتیکا).
5. بونی بۆشایی زۆر، پاڵنەرێک دەبێت تا ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر بوروژێنێت، پڕکردنەوەی بۆشاییەکانیش واتای گەیشتنەبەواتای راستەقینەی دەقی ئەدەبی ، چونکە بۆشایی لای ئایزەر واتە نەگونجانی نێوان دەق و خوێنەر لە پرۆسەی خویندنەوەدا .،(مصطفى:2016، ١٦-٢٠ و ١٠٨-١١٠) وە(صالح:2001، ٥٠)

هەندێکجار بۆشایی دەق بەهۆکاری لەکارخستنی خوێندنەوە دادەنرێت، چونکە ڕەگەزەکانی دەق لێکجیادەکاتەوە بەڵام، لەڕاستیدا ئەم بۆشاییانە دواجاردەبنە پاڵنەری سەرەکی چالاکبوونی وزەی خوێندنەوە، چونکە وا لەخوێنەردەکات کەلە هێماکانەوە بچێت بۆ واتاکان بەهۆی کردەی داهێشتن (اسقاط)بۆناودەق، بۆپڕکردنەوەی بۆشاییەکان، لەمبارەیەوە (میرلوبنتی) دەڵێت ˮ نائامادەیی ئاماژە(دليل) خۆی لەخۆیدا ئاماژەیە (دەلیلە) ˮ(ایزر:101،1994)کەواتە ئەو بۆشایی و ناهاوسەنگیەی کەدەکەوێتە نێوان خوێنەرو دەقەوە وا لەخوێنەر دەکات کەبەردەوامبێت لە کردەی داهێشتن بۆ ناو دەقەکە (مەبەست لەمە داهێشتنی زانیاریەکانی خوێنەرە لە کاتی خوێندنەوەدا بەمەبەستی پڕکردنەوەی بۆشاییەکان)وەرەنگە لەکاتێک بۆ کاتێکیتر بگۆڕێت بەپێی بەردەوامی خوێندنەوەکان، بەبروای (میرلوبنتی)* هەموو داهێشتنێکی خوێنەربۆناودەق قابیلی راستکردنەوەو گۆڕانە، ئەو گۆڕانەش لەئەنجامی کارلێکرنی نێوانیانە (ئەوەی کە ئایزەر زۆر جەختی لەسەر دەکاتەوە)، ئەگەر هەمووشتێک لە دەقدا ڕوون وئاشکرابێت، ئەو ئەودەقە بێجگە لەیەک خوێندنەوە زیاتر هەڵناگرێت،بەپێچەوانەشەوە ئەگەر لە دەقێکدا گرنگی بۆشاییەکانی زیاتربێت ئەوا ئەودەقە بەبەردەوامی تێڕوانینی گۆڕاو لەبارەیەوە لای خوێنەران دەوروژێت ئەمەش ئایزەر ناوی لێدەنێت (بۆچوونی پرسیارئامێز). (حفيظة زين: 2004-2005، 95)

زۆرێک لەرەخنەگران سەرکەوتوویی ئەزموونی شیعریی دەبەستنەوەبە ئاستی کارلێکی دەقەکە لەگەڵ هاوبەشە بنەرەتیەکەی لە کاری داهێناندا، کەئەویش وەرگرە، ئەوەش لە ڕێگەی بەکۆدکردنی گوتاری شیعریەوەدەبێت، بەجۆرێک کە وشەکان ڕێگە یان کلیلی یەکەمن بۆ پەیوەستبوونی زمانی، ئەمەخاسیەتی تایبەتی دەقی ئەدەبیە بەگشتی و شیعرییە بەتایبەتی . بەجۆرێک کە چێژی وەرگر کاملنابێت هەتا نەوتراوەکان کەشفنەکات، پانتایی نەوتراوەکانیش فراوانتر دەبێت بە فراوانبوونی بۆشاییەکان و ڕێگەی بە وەرگر دەدات کە بەشداربێت لەگەڵ داهێنەرەکەدا لەوەی کە لە دەقەدا

خستویەتیەروو . کاتێک کە شاعیر بۆشایي جێدەهێلێت لە دەقدا، تەنها پشتبە پێکهاتنەبینراوەکە نابەستێت کە مامەڵە لەگەڵ کورت و درێژی گوزارشتەکاندادەکات، وەرگر لێرەدا گرنگی بەوەنادات کە وشەی بەمەبەست بەجێهێڵراو هەیە ناچاری دەکات کە بێدەنگبێت بۆماوەیەکی کاتی، یان لەڕێگەی پارچەپارچەکردنی وشەیەک یان زیاتر بەسەر چەند دێڕێکدا بەشێوەیەکی ئەندازەیي دیاریکراو، یان هەر شێوەیەکی تری پێکاتەبینراوی قەسیدە، ئەمانە بە بانگهێشتێکی راستەخۆی وەرگر دادەنرێت لەلایەن داهێنەرەکەوە بۆ کارلێک لەگەڵ دەقدا .

داهێنەر هەندێکجار بۆشايي مەعنەوی بەشێوەیەکیتر دروستدەکات ئەویش لەڕێگەی وشەگەلێکەوە لەناو دارشتەو ڕستەی ناڕاستەخۆ کە پێویست بەهەوڵ وکۆششی زۆرهەیە بۆ پڕکردنەوەی پانتایي ئەوبۆشاییانە لەناو گوتاری شیعریدا، ئەم جیاوازی پانتايي بۆشاییانەش لەدەقێکەوەبۆ دەقێکیتر دەگۆڕێن بەپێی دوورونزیکی دەقەکە لە واتاوە یان هاوتەریب بوونی لەگەڵ واتادا، بەجۆرێک ئەگەر دەق بەئاسانی واتای دابەدەستەوە ئەوا هاوتەریب و راستەوخۆیە، بەڵام لەڕاستەوخۆيي دووردەکەوێتەوە هەتا پانتايي سێبەری واتا فراوانبێت کە خوێنەر لەسایەیدا بەدوای واتادا دەگەڕێت، ئەمەش کە وێستگەی خەملاندنی واتا لەلایەن خوێنەرەوە زیاتربێت مەودای راڤەکردنیش کراوەتربێت، بۆیە هەمەچەشنەی راڤکەردن بە هەمەچەشنەی خوێندنەوەکان دەبێت و لە خوینەرێکەوەبۆ خوێنەرێکیتر جیادەبێت، هەروەها خوێندنەوەی هەمان خوێنەر لەکاتێکەوەبۆکاتێکیتر و بۆ هەمان دەق جیاوازدەبێت).بیومي،1، (http://alantologyia.comپێویستە کە نووسەر پارێزگاری لە گەیاندنی سێبەر بەدەقەوە بکات، ئەمەش لەپێناو ئەوەیە کە ماوەبدات بە دروستبوونی هێماگەلێکی تازە کە دایاندەهێنێت بۆ گوزارشتکردن لەو دۆخەی هەستی(شعور) کەپاڵپێوەناوە بۆنووسینی ئەو دەقە،لەم کاتانەدا پێویستە کە سێبەری واتاکان پەیوەستێکیان هەبێت بە جیهانی یەکە واقیعیەکەوە .

دواجار، ئایزەر پێی وایە کە بەهۆی بۆشایەکانەوە کردەی بەیەک گەیشتن لەنێوان خوێنەرودەقدا دروستدەبێت، بەیەکگەیشتنی سەرکەوتووش ئەوەیە کە کردەی خویندنەوە مەحکومبێت بە دەق، واتە لەرێگەی کەشفکردنی بۆشاییەکانیەوەبێت، ئەو بۆشایانەش ئەوە دەردەخەن کە دەق شاردویەتیەوە، ئەوپانتاییەیەلەدەق کە تیایدا بەهۆیەوە خوینەر پەیوەندیەکان دروستدەکات، دوای ئەوە کردەی نەفیکردن دەستپێدەکات کەتایبەتە بەڕەگەزە ناسراوەکان و نەفیاندەکات و بەڵام ئەوەی کە نەفی ناکرێت ئەوەدەبێتەبابەت و سەرچاوەی گۆرانکاری لە تێڕوانینەکانی خوێنەردا بەرامبەربەوانەی کە ناسراون و دیاریکراون(الساعدي،ص2، w.w.w.almothaqaf.com)

2 - ڕوانگەی گەڕۆک (وجهة النظر الجوالة) Le point de vue mobile

زاراوەی ڕوانگە Le point de vue وجهة النظر، داهێنراوی خودی (ئایزەر) نییە، بەڵکو زاراوەیەکی ناسراوە لە بواری رەخنەدا،ئەو تەنها وشەی) گەڕۆک (mobileبۆزیاد کردووە، بەمەستی وەسفکردنی کردەی کۆکردنەوەی واتا لە بیری وەرگردا . (علوش: 1985، 211)

ئەم چەمکە، مەبەست لێی ئامرازێکە لەوئامرازانەی وەسفی رێگای ئامادەبوونی خوێنەردەکات لەنێو دەقدا، ئەم ئامادەبوونەی خوێنەریش لەنێو دەقدا لە پنتی بەیەکگەیشتنی یادگەو پیشبینیدا روودەدات، لەئەنجامدا بزاوتێکی جەدەلی سەرهەڵدەدات،کە راستکردنەوەیەکی بەردەوامی بیرگەیە تا گەیشتن بە تێگەیشتنی لەدەق، واتە لەڕێگەی کارلێکی نێوان بونیادە پارچەپارچەبووەکانی دەق یان بەیەکداچووەکان لەنێوان خۆیاندا، لەم کارلێکردنە بەدەستهاتووەوە چالاکیەکی بنەرەتی بەرهەمدێت کە خوێنەر دەگەیەنێتە تێگەیشتن لەدەق . ئەم چالاکیە بنەڕەتیەش، بە چالاکیەکی خودی دادەنرێت بۆ بەرهەمهێنانی واتا کە تێگەیشتن و درکپێکردنی خوینەر پیشنیازی دەکەن .(السادي: محاضرة، د5-7)

هۆکاری سەرەکی، روانگەی گەڕۆکی خوێنەر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە گەشتی خوێنەر لەناو دەقدا گەشتێکی بەردەوامە، کاتێک کە خوێنەر دەستدەکات بە خوێندنەوەی دەقێک بە بەردەوامی و بێپچڕان، پشتبەست بە باکگراوندی رۆشنبیری خۆی لەرێگەی ئاسۆی چاوەڕوانیەکەیەوە هەوڵی تێگەیشتن لەدەقەکەدەدات، بۆیە پەیدابوونی شتێکی چاوەروان نەکراو ئەگەری گۆڕینی روانگەکەی لێدەکەوێتەوە و دەبێتە هۆی قوڵبوونەوە بەنێو ڕەگەزەکانی نێو دەقەکەداو گفتگۆکردن لەگەڵیانداو بەرجەستەکردنیان .(سلدن: 1996، 164) ئەم گۆڕانی ئاسۆی چاوەڕوانیەش ئایزەر ناوی ناوە (روانگەی گەڕۆک) (هولب: 1994، 25)، ئەم ڕوانگەیش دەرگای گەشتی خوێنەر بۆ ناودەق دەکاتەوەو لەرێگەیەوە خوێنەر، ڕوانگە زۆرە پێکەوە گرێدراوەکان دەدۆزیتەوەو، ئەو روانگانەی کە لەکاتی گواستنەوەیاندا لە دیدگایەکەوە بۆ دیدگایەکیتر، گۆڕانکاریان بەسەردادێت(ایزر:1994، 94)، لەڕیگەی ئەم گواستنەوەو دۆزینەوەیەوە پرۆسەی کارلێکی نێوان دەق و خوێنەر ئەنجامدەدرێت و دەگاتەئاستیکی باڵا کە خوێندنەوەی سەرپێیانە تێدەپەرێنێت . .(سلدن: 1996، 164 – 166)

لەراستیدا، ئەرکی سەرەکی روانگەی گەڕۆک خۆی لە کردەی پەیوەندیکردن و کاریگەریدروستکردندا دەبینێتەوە لەنێوان دەق و خوێنەردا، ئەم کردارەش بە بەشداریکردنی وەرگرو چاڵاکبوونی وەرگرتن و باشتێگەیشتنی ئاماژە دەقیە رێنیشاندەرەکان، کە بەرچاوروونکەرەوەی خوێنەرن، بەدیدێت . ئەو ئاماژە دەقیانەی کە ئایزەر بە (بونیادی هیلکاری دەق) ناویاندەبات، چاڵاکی خوێنەر بەرەو دەربازبوون لە لادانە راڤەکاریەکان و دوورە پەرێزی لە هینانەگۆی دەق بەوەی نەیتووە ئاراستەدەکەن، چونکە خوێندنەوە چالاکیەکی ئاراستەکراوە لەلایەن دەقەوە، ئەمەش کە روودەدات، پەیوەندی نێوان دەق و وەرگر قوڵدەبێتەوە، کاتیک کەخوێنەر لە نێو دەقدا تووشی هەنگاوی چاوەڕواننەکراو دەبێتەوە یان هەست بەبوونی دوالیزمی دەلالی پێشبینینەکراو دەکات، یاخود هەندێک کۆنتێستی کوتوپڕ دەبینێت، یان کاتێک دیاردەی شاردنەوەی هەندێک زانیاری لەلایەن دەقەوە روونەکردنەوەی هۆکارەکانی ئەوشاردنەوەیە، ئاشکرادەکات، یان کاتێک درک بەوەدەکات دەق بەرەو ئاراستەیەک دەڕوات و کتوپر ئاراستەکەی بەرەو ئاقارێکی پێچەوانە دەگۆڕێت . (ایزر:1994، 94) .ئەمانە هەموو واله خویندنەوە دەکەن کە پرۆسەیکی بەردەوامبێت، خاڵی دەستپێکی ئەم پرسەش لە دەستپێکی خوێندنەوەکە کۆنترە بەوەی کە خوێنەر پاڵپشت بە ئەزموون و لەڕوانگەی چەند باکگراوندێکەو دیتە نێو پرۆسەی خوێندنەوەوە، خوێنەر پێش وە لەگەڵ دەستکردن بە پرۆسەی خوێندنەوەی هەردەقێک، کۆمەلێک پێشبینی تایبەت بەخۆی هەیە، بەڵام ئەم پیشبینیانە بەردوام دەگۆڕێن، بۆیە هەموو ئەوتیڕوانینە پێشوەختانەی هەمانبووە و بەرگریمان لێیانکردووە، لەئەنجامی بەردەوامبوونمان لە خوێندنەوەدا دەگۆڕێن .پرۆسەکەش بێ کۆتاییە بۆیە گەشتی خوێنەر لەناو دەقدا بەگەشتێکی بەردەوامی نەپچڕاو دادەنرێت، بەردەوامی گەشتی خوێنەریش وابەستەیە بە قوڵی دەق و ڕەهەندە دەوڵەمەندەکانی،خوێنەر بە ویستگەی جیاجیاو گۆڕاو دەناسێنێت، بەردەوام شتی نوێی پێدەبەخشێت، بەهۆیەوە ڕوانگەی خوێنەر تازەدەبێتەوە، لەئەنجامدا گۆڕانی ئاسۆکانی لێدەکەوێتەوە، ڕوانگەی گەڕۆکیش رۆڵی کارای هەیە لەمبوارەدا، بۆیە تیۆری وەرگرتن،ئەو تیگەیشتنانەی بەدەستی دەهێنین لە

کاتی خوێندنەوەدا بە زنجیرەیەک لە ڕوانگەی گەڕۆک ناو دەبات . (سلدن: 1996، ١٦٥-164).

ئایزەر، هەوڵیداوە کە پێش هەمووشتێک گرنگیبدات بەوەی کە لەبیری خوێنەردا ڕوودەدات کاتێک کە واتا پێکدێت لەئەنجامی بەردەوامی پرۆسەی خوێندنەوەدا، واتە گرنگیدان بەهەموو ڕەنگدانەوە جیاوازەکانی کە واتا لەخۆیدەگرێت لە هۆشیاری خوێنەردا لەماوە جیاوەزەکانی بەردەوامی پرۆسەی خوێندنەوەدا، هەتا دەگاتە واتای کۆتایی، وەلەبەرئەوەی واتا، دیاردەیەکە کە هەست لەگەڵیدا دەژی و دەیژێنێتەوەو لەنێوان دەق و خوێنەردا بەدیدێت و تێگەیشتن لەم بەردەوامییە کە بەهۆیەوە بینادەکرێت، لەبنەرەتدا پەیوەستیەکی نزیکایەتی هەیە بە دیاردەگەراییەوە فینۆمینۆلۆجیا)، کەگرنگیدەدات بە بەیەکداچوونی یان ئاوێتەبوونی خود و بابەت، لەمڕوانگەیەشەوە، ئایزەر ن هەوڵیداوە کە فینۆمینۆلۆجیا بەکاربهێنێت بۆ شیکردنەوەی پرۆسەی خوێندنەوە، بەو پێیەی کە پرۆسەیکی کۆکردنەوەی واتایە، یان بۆ بیناکردنی بابەتێکی ئێستاتیکایی لە بیری خوێنەردا . (شرفي: 1996، 206) هەربۆیەش،ئایزەر ئەم چەمکەی وەک ئامرازێک بەکارهێناوە بۆ شیکردنەوەی فینۆمینۆلۆجیانەی پرۆسەی خویندنەوە، چونکە" بابەتی ئێستاتیکی ناتوانرێت ببینرێت، یان درکیپێبکرێت بەیەکجار، بەڵکو لە ئاگایی (هۆشی) خوێنەردا هێواش هیواش بەشێوەیەکی پلەبەندی دروستدەبێت، لەڕێگەی بەردەوامی پرۆسەی قۆناغەجیاوازەکانی خویندنەوە یەک لەدوای یەکدا هاتووەکان و گەڕاوەکان، وەلەڕێگەی ئەم بەردەوامیە بەرهەمهێنەرەی بابەتی ئیستاتیکاوە، تیروانینە گەڕۆکەکانی خوێنەر لە فەوایەکی پێکهاتوو لە کۆمەڵێک قۆناغدا،ناوەستێت، کە هەندێک لایەنی دیاریکراوی ئێستاتیکی بەدەردەخات بەڵام هیچکامیان بەتەنها ناتوانن کۆی بابەتە ئیستاتکیە دەربخەن، چونکە ناتوانرێت بخزێنرێتە نێو هیچ شێوەیەکی واتاییەوە کە هۆشیاری خوێنەر لەهەرساتێکی خوێندنەوەدا بەدەستی هێناوە . (شرفي: 1996، ٢٠٧) بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە،سەبارەت بە ڕۆمان بەتیروانینی ئایزەر، چوار ڕوانگەي سەرەکی لەخۆدەگرێت، کەبرێتین لە (ڕوانگەی گێڕەرەوە، ڕوانگەی کەسێتیەکا، ڕوانگەی گرێ، ڕوانگەی خوێنەری مەزندەکراو ،هیچ کام لەمڕوانگانە بەتەنها لەگەڵ واتای دەقدا هاوجووتنابن، بەڵکو ڕۆڵێکی دیاریکراوی دەبێت لە هێڵی پێشەوەی جیاوازیە جۆراوجۆرەکانی (گێڕەرەوەو کەسێتیەکان و گرێ و خوێنەری مەزندەکراو)، کەهەریەکەیان بەدوای ئەویتریاندا بەبەردەوامی ئەپوکێنەوە، وەئایزەر پێی وایە کەهەموو ئەم ڕوانگانە سوورن لەسەر ئەوەی کە بەشێوەیک لە پنتێکی گشتیدا کۆببنەوە، کە بە پنتی واتای دەق ناوی دەبات . بەڵام واتای دەق ناتوانرێت دەربخرێت هەتا لەڕێگەی ڕوانگەیەکە وێنانەکرێت، بەشێوەیەک ڕوانگە گەڕۆکەکان ڕۆڵی خوێنەر دەبینن، ئەمەش ڕێگەبە خوێنەردەدات کە درک بە دەستپێکی جیاوازی ڕوانگەکانی دەق بکات . (ایزر:1994 ، 31)

بەشی دووەم

بۆشایی دەق و ڕوانگەی گەڕۆك لە دوو دەقی ئەنوەر قادر جاف و قوبادی جەلی زادە دا

(ئەنوەر قادر جاف)، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە خاوەن شێوازێکی نووسینی تایبەتی خۆیەتی و زمانی دەقەکانی پێویستی بە لێوردبوونەوەی زۆری خوێنەرانە تاکو بگەنە ئاستی قوولی واتای دەقەکە، بۆنمونە لەدەقی (تەلیسم)دا هەست بەو کەلێن و بۆشاییانەدەکەین کە شاعیر لە دەقەدا بەجێی هەشتوون و خوێنەر ناچاردەکات کە بەوردی کۆدەکانی شیعرەکە شیبکاتەوەو بەردەوام لە دۆخی تێراماندا دەیهێڵێتەوە کاتێك دەقە دەخوێنێتەوە .

شاعیر دەڵێت :

تەلیسم
وەك زرەی زەمگی زەواری،
کە ڕێی دوور و هەوراز دەبڕێ،
ئاواتییە بۆ هەواری...
وەك سۆزەی شمشالی شوانێ،
تۆ پایزی، بەربەیانێ...
دەڕژێتە دەشتی خامۆش و
بەرێ دەکا لەنجەی جوانێ...
ئەم دڵە کوردانەی ئێمەش،
زۆر دەمێکە کۆیلایەتی خستۆتە ژێر پێیەوەو
بانگی ئازادی زوو داوە...
بەڵام هێشتا تەلیسمی ڕەشی خۆخۆری و
دووبەرەکی بۆ نەشکاوە ... (محەمەد، ٢٠٠٤، ١٢٤)

ئەم دەقە بەلای ئێمەوە دەکرێت خوێندنەوەی جۆراوجۆری بۆ بکرێت و دەچێتە خانەی دەقێکی واڵا یان کراوەوە، بۆیە پێمان وایە کراوەیە بەرووی خوێندنەوەی جۆراوجۆردا، هەرلەم ڕوانگەیەشەوە کاتێك خوێندنەوەی (ئاوارە فەرەیدوون قادر) دەبینین لە تێزی دکتۆراکەیدا کە بە پێی میتۆدی هەڵوەشاندنەوەبۆی کردووە (قادر:٢٠١٩، ١٤٧-١٥٤)، ئەم میتۆدەش کار لەسەر وەرگر دەکات لە پرۆسەی خوێندنەوەو هەڵوەشاندنەوەی دەقدا، پێمان وایە جیا لەو خوێندنەوەیەش دەکرێت ئێمەش خوێندنەوەیەکی ترمان بۆی هەبێت کە تا ئاستێك جیاوازە لەو خوێندنەوەیە.

بەلای ئێمەوە لە سەرەتادا زیاتر کەش و هەوایەکی ڕۆمانسیانە دەبینرێت بە دەقەکەوە، ئەمەش بەمەبەستەو پێمان وایە لەکۆتاییدا زیاتر مەبەستی شاعیر ڕووندەبێتەوە کە بۆ وا دەستپێکردووە:

وەك زرەی زەمگی زەواری،
کە ڕێی دوور و هەوراز دەبڕێ،
ئاواتییە بۆ هەواری...
وەك سۆزەی شمشالی شوانێ،
تۆ پایزێ، بەربەیانێ...
دەڕژێتە دەشتی خامۆش و
بەرێ دەکا لەنجەی جوانێ ... (محەمەد، ٢٠٠٤، ١٢٤)

زەمگی زەوار و گەیشتن هەوار لەگەڵ سۆزی شمشالی شوان هەڵپەرین و لەنجەی کچێکی جوان، ئەمانە کۆمەڵێك دەربڕینی ڕۆمانسیانەی جوانن لەسەرەتای دەقەکەدا هاتوون، بەڵام خودی دەقە باس لەوە ناکات نایەوێت وەك دەقێکی ڕۆمانسی ڕووت لەدایکببێت، تەنها چێژێکی کاتی بە خوێنەر بەخشێت و تەمەنی بەسەرچێت، نەخێر، بەڵکو کاتێك دەگەینە کۆپلەی دواتر دەبینین

هەرچەندە وشەی (دڵ) هاتووە کە وەکو سەنتەری هەست و سۆز دەبینرێت لە دەقی شیعریدا،بەڵام لای شاعیر مەبەستێکی شاراوە دەبینین کاتێك لەگەڵ وشەی

(کورد) دا دەیخاتە پاڵ یەك و گوزارشتی (دڵی کوردانەی) لێ پێکدێنێت، جۆرێك لە رەخنەگرتن دروستدەکات لەو پرۆسە دوورو درێژ و بەردەوامەی خەباتی کوردایەتی کە هەرچەندە جاڕی ئازادی داوە لە دڵی خۆیدا و کۆیلایەتی رەتکردۆتەوە، بەڵام نەیتوانیووە گرێکوێرەی دووبەرەکی و براکوژی و ئەوەی ئەو بە (تەلیسم) ناوی دەبات بکاتەوە، وەك بەمجۆرە کۆتایی بە دەقە دێنێت :

ئەم دڵە کوردانەی ئێمەش،
زۆر دەمێکە کۆیلایەتی خستۆتە ژێر پێیەوەو
بانگی ئازادی زوو داوە...
بەڵام هێشتا تەلیسمی ڕەشی خۆخۆری و
دووبەرەکی بۆ نەشکاوە ... (محەمەد، ٢٠٠٤ ، ١٢٤)

لەکۆتایی لێکدانەوەی ئەم دەقەدا، دەڵێین پێمان وایە شاعیر ئەو بۆشاییەی بۆ مان بەجێهێشتووە لە ڕێگەی زمان و بە شەکانی دەقەکەیەوە کە ئێمە تائێستاش بە هەست و سۆز خەبات و کاروانی تێکۆشانمان بەڕێدەکەین، کەلەراستیدا ئەم پرۆسەی خەبات تێکۆشانە پرۆسەیکی ئەقلگەراییەو بنەمای زانستی خۆی هەیە، نەك بە هەست وسۆز ، هەرئەمەش ڕێگریمان لێدەکات نەتوانین بەربەستی سەرەکی بەردەم گەیشتنە ئەنجامی خەباتی کوردایەتی تێپەڕێنین کەخۆی لە دووبەرکی و خۆخۆریدا دەبینێتەوە، دیارە ئەگەر ئەقڵ و ئەقلگەرایی ئامادەیی سەرەکی هەبێت لەو بوارەدا ئەوا تێپەڕاندنی ئەو بەربەستە کارێکی زۆر گران نابێت، وەکچۆن نمونە گەلێکی زۆرمان هەیە لەمێژووی مرۆڤیەتیدا . ئەوەی کەوامان لێدەکات بەرەو ئەم خوێندنەوەیە بچین لە دەقەکەدا قورسایی وشەی (دڵ)ە لە سەنتەرێتی دەقەکەدا، پێمان وایە شاعیر بۆ گەیاندنی مەبەستەکەی بەشێوەیەکی ناراستەوخۆو بۆ خستنە دۆخی بیرکردنەوەی بەردوام خوێنەر ئەم وشەیەی هێناوە، ئەگینا دەکرا لەبری (دڵ) وشەی (بیر) یان (ئەقڵ) ی بەکارهێنایە، چونکە بەڕێوەبردن و بەرپاکردنی خەبات و شۆرش کاری ئەقڵە نەك دڵ .

(قوبادی جەڵی زادە) لە شیعرێکیدا بە ناونیشانی (وەی وەی زاراگیان - دیدەم زارا) کە بۆ (زارا موحەمەدی) نووسیوەو لەچەند کۆپلەیەك پێکدێت، بەجۆرێکە هەریەك لە کۆپلەکان واتایەکی سەربەخۆی خۆی دەگەیەنێت، لەگەڵ ئەوەی بەشداریشە لە کۆی واتای دەقەکەدا،واتە یەکێتیەکی کۆپلە شیعری دەبینین لە دەقەکەدا، بۆیە ئێمە یەکێك لەو کۆپلانەی بە نمونە وەردەگرین کە کۆتایی دەقەکەیەو قوفڵی شیعرەکەی پێکردووە و بەشێوەیەکی زۆر جوان پەیوەستیکردۆتەوە بە ناونیشانەکەیەوەو یەکتیەکی ئۆرگانی قوڵی تێدا دەبینین، بەلای ئێمەوە ئەم دەقە ئاستێکی بەرزی شیعریەتی تێدا چربۆتەوە و کۆمەلێك واتای شاراوەی لە خۆگرتووە بەجۆرێك خوێنەر گەر بەئاگاییەوە نەیخوێنێتەوە کەلێن و بۆشاییەکانی پڕنەکاتەوە، ڕەنگە بەباشی لەواتاکەی تێنەگات،وەك دەڵێت:

لە مانگەشەوێکدا ، ئەلف و بێکەی ئەمین باڵدارم هەڵگرت و
چوومە سەر ئارامگەی،
حەسەن زیرەك و
ئایشەشان و
تایەر تۆفیق
هەرسێکیان یەك گۆرانیان دەگوت،
وەی وەی زاراگیان

دیدەم زارا (واڵی جەلیزادە، ٢٠٢٢)

لەم دەقەدا قوبادی جەلی زادە، بەشێوەیەکی زۆرجوان ئەو ڕووداوی بەندکردنە هەم رەتدەکاتەوەو هەمیش پەیامێك دەنێرێت بۆ زارا کە هەموو کورد لەپشت ئەو کارە پیرۆزەی ئەوەوەیە کە بریتیە لە فێرکردنی زمانی کوردی، ئەوەی کە لەم دەقەدا دەبیینین ئەوەی کە شاعیر لە ڕێگەی هەندێك رەمز و ئاماژەوە،کە پێویست بە لێوردبوونەوەیەکی ورد دەکات، پەیامی خۆی دەردەبڕێت .

شاعیر لەسەرتادا بەوە دەستپێدەکات کە لە کاتی شەوێکی مانگەشەودا چۆتە سەر ئارامگای ئەو کەسێتیانەی کە ناوی هێناون (گۆرانی بێژەکان) دیارە ئەمەش بۆخۆی واتایەکی شاراوەی هەڵگرتووە و چەند پرسیارێك لای خوێنەر دروستدەکات و پێویستی بە هەوڵدانە بۆ تێگەیشتن لەواتای دەقەکە و ئەمەش سەرەتای کۆپلەکەیە، واتە دەستپێکێکی بەهێزی هەیە خوێنەر بۆخۆی رادەکێشێت و وای لێدەکات بەردەوامبێت لە خوێندنەوەی شیعرەکە. لێرەدا دەپرسین بۆ بە مانگەشەو؟ خۆ خەڵکی لە رۆژدا دەچنە سەر گۆڕی ئازیزانیان، ئەی بۆ لەرۆژدا نەبوو؟ یان بۆ لەشەوێکی تاریکدا نەبوو ؟ ئەمە ئەوەمان پێدەڵێت: کە مانگەشەو شەوێکی ڕووناکە بە ڕووناکی مانگەکە ئەو شەوە تاریکە ڕووناکبۆتەوە، لێرەوە بەرەو ئەوەمان دەبات کە بەڕووناکی خوێندن و بەتایبەت فێربوونی زمانی کوردی شەوی داگیرکاری ڕووناکدەکرێتەوەو ئەو کارەی کە زارا دەستپێیکردووە بەدەر نییە لەو حاڵەتە .

جیالەمە ناوهێنانی سێ گۆرانیبێژی بەناوبانگ و خاوەن پێگەیەکی گەورە لە هونەری کوردیدا، کە بریتین لە (حەسەن زیرەك و ئایشەشان و تایەر تۆفیق) ئاماژەی گەورەیی و پیرۆزی کارەکەی زارایە . دیارە ئەم سێ گۆرانیبێژە، هەریەکەیان سەر بە بەشێکی کوردستانی بەشبەشکراوە . حەسەن زیرەك لە ڕۆژهەڵات و تایەر تۆفیق لە باشوور و ئایشەشانیش لە باکووری کوردستان. ئەمەسەرەرای جیاوازی شێوەزاری قسەکردن و گۆرانی وتنیان لەرووی زمانیەوە، بەتایبەت ئایشەشان کە بە کرمانجی ژووروو گۆرانی وتووەو ئەوانیتر بە شێوەزاری جیاجیای دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست. لێرەدا شاعیر ئاماژەدەکات بۆ پشتگیری هەموو کوردستان لە زارا موحەمەدی و لەڕێگەی ئەو سومبولانەی هونەری کوردییەوە پەیامەکەی دەگەیەنێت، بەبڕوای ئێمە شاعیر ئەوەی لەبیرنەکردووە کە ئەگەرچی هیچ کام لەو گۆرانیبێژانە خەڵکی شاری سلێمانی نین، بەڵام بەشێوەیەکی پەنهان ئاماژە بە پشتگیری شارێکی گرنگی کوردایەتی وەك سلێمانی بکات لەو پرۆسەی پشتگیریەدا ئەویش لەرێگەی ناوهێنانی خودی (گۆرانی) ەکەوە (زاراگیان)کە گۆرانیەکی جوانی زۆربڵاوی ناوچەی سلێمانیەو دەتوانین بڵێین سەنتەری پەیامەکەی شاعیر پێکدێنێت کە لە (گۆرانی) دا چربۆتەوە وبەم جۆرە دەستپێدەکات :

ئەچمە سلێمانی گۆیژەم لێ دیارە   ئەی وەی زاراگیان دیدەم زارا
بەبەرزی گۆیژە خەم لە دڵم بارە   ئەی وەی زاراگیان دیدەم زارا

لەوانەش زیاتر کەباسمانکرد و بە بڕوای ئێمە جگە لەو واتا شاراوانەی کە شاعیر بۆ خوێنەری بەجێهێشتووە، بۆشاییەکی لەنێو دەقەکەدا بەجێهێشتووە کە خوێنەر دەبێت لە رێگەی پاشخانی رۆشنبیری خۆیەوە پەی پێببات، ئەویش بریتیە لە ناوهێنانی (ئایشەشان) .

ئایشەشان، وەك زارا لەڕەگەزی مێیە، هەردووکیان دوو نمونەی بەرزی کۆڵنەدانن، ئایشەشانیش لە کاتی دەستکردنی بە گۆرانی وتن لەسەر ئەوەی کە بەکوردی گۆرانی وتووە تووشی لێپێچینەوەو سزادانبووە، لەساڵی ١٩٦٣ لە شاری (دیلۆك) لە باکووری

کوردستان کاتێك له رادیۆی ئەو شارە کاردەکات دەیەوێت بەکوردی گۆرانی بڵێت، رێگەی پێنادرێت و دواتر لە کارەکەشی دەردەکرێت، ئەو هەرکۆڵنادات و لە ساڵی ١٩٦٣ لە شاری ئەستەمبوڵ یەکەم گۆرانی خۆی بە ناوی (ئەز غەزاڵم) بەزمانی کوردی بڵاو دەکاتەوە، بەڵام دواتر لەوێش رێگری لێدەکرێت و دوور دەخرێتەوە تا لەدواترداو لە ساڵی ١٩٧٩ دەچێتە شاری بەغداد و هەڵی بڵاوکردنەوەی گۆرانیەکانی بۆ دەرەخسێت www.kurdipedia.org . کەواتە: دەمانەوێت بڵێین کە ناوهێنانی ئایشەشان لەو پاشخانە مەعریفیەوەیە کە شاعیر هەیەتی لەسەر رابردووی ئەو گۆرانیبێژە ئافرەتە بۆیە لەخۆوە نییە کە ناوی ئەو دەهێنێت، دواتر دەیەوێت بڵێت : زارا نمونەی وەك تۆ پێشتر هەبووەو کۆڵیان نەداوە، تۆش کۆڵمەدەو هەموو خەڵکی کوردستان لەهەموو پارچەکان و بە هەموو دیالێکت و شێوەزارەکانیەوە لەپشتی تۆیە.

دەتوانین باس لەو پەیوەستبوونە واتاییەش بکەین کە لە نێوان زارا و ئەو گۆرانبێژانەدا هەیە، ئەوان نوێنەری رابردوون، جیلێکن کە تپەڕیوە، ئەم جیللی نوێیە، ئەوانەی ئەوان کردوویانە ئەزموونە بۆ ئەم و کەسانی وەك ئەم، کەواتە مێژووی خەبات و کۆڵنەدان بۆ ئازادی بۆ خزمەتکرد بە زمان و کلتوور مێژوویەکی دانەبڕاوە لەکۆنەوە ماوەتەوە بۆ ئەم نەوە تازەیە کە لەزارا دا خۆی دەنوێنێت .

جیا لەهەموو ئەوانەی باسمانکرد، (گۆرانی) بۆخۆی زاراوەیەکی ئومێد بەخشە، پڕە لە هیوا و ئاوات، گۆرانی وتن بۆ ئازادی بۆ سەربەستی زۆرجار گوزارشتی دەربڕراوی نێو دەقە ئەدەبیەکانە، لێرەشدا شاعیر دەیەوێت ئەوەبڵێت کە بەئومێدەوە لە داهاتوو دەڕوانین چونکە کەسانی وەك تۆمان هەیە (زارای موحەمەدی) .

ئەنجام

1. چەمکی بۆشایی دەق روانگەی گەرۆك، دوو چەمکێکی رێکاری ئایزەرن کە دەتوانرێت لە شیکردنەوەی دەق و بەدەستهێنانی واتای شاراوەی نێو دەقدا کاریان پێبکرێت .
2. لەدوەقی (تەلیسم) ی ئەنوەر قادر جافدا، خوێنەر لە سەرەتادا دەقەکە وەك دەقێکی رۆمانسی دەبینێت، بەڵام بە وردبوونەوە لە قوڵایی دەقەکە ئەو ڕوانگەیە دەگۆڕێت ئەویش بە هۆی ئاشکراکردنی بۆشاییەکانی نێو دەقەکەو پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانە .
3. دەقی (ئەی وەی زارا گیان) ی قوبادی جەلی زادە، بەشێوەیەك نووسراوە کە خوێنەر رابکێشێت بەرەو دیوی دووەمی واتای وشەکان و بەدوای کۆمەڵێك واتای شاراوەدا بگەڕێت تاکو واتای دەقەکەی چنگ بکەوێت.
4. هەردوو دەقەکەی کە کارمان لەسەرکردوون، وەك دوو دوقی کراوە دەردەکەون کە فرە خوێندنەوە هەڵدەگرن و بەمەش دەکرێت بڵێین واتای دەقەکان لای خوێنەرێك بۆ خوێنەرێکیتر جیاوازە .
5. هەردوو دەقەکە کە هەڵبژاردوون، دوو دەقن کە واتای خۆیان بە ئاسانی نادەن بەدەستەوە، بەڵکو پێویستیان بە پاشخانێکی رۆشنبیری خوێنەرە تاکو کۆدەکانیان شیبکاتەوەو بگاتە واتای قوڵی دەقەکان.

سەرچاوەکان

بەزمانی کوردی :

ئەسوەد، د.نەوزاد ئەحمەد، 2015،فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستەمرۆڤایەتیەکان ، چاپخانە : تاران، بڵاوکار: ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

قادر، ئاوارە فەرەیدون،٢٠١٩،شیکاریەکی شیعری نوێی کوردی لە نێوان سالانی (١٩٧٠-١٩٩٠)بێ میتۆدی هەڵوەشاندنەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، کۆلێجی زمان، بەشی کوردی.

محەمەد، ئەنوەر قادر، ٢٠٠٤، زریان و زایەڵەو زنار، بەرێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەێ دلێر،سلێمانی.

بەزمانی عەرەبی :

ايزر، فولغانغ،1994،،فعل القراءة- نظرية جمالية التجاوب في الادب، ترجمة : د.حميد لحميداني و د.الجلالي الكدية، منشورات مكتبة المناهل، الفاس، المغرب.

البريكى، فاطمة، 2006،مدخل الىّ الادب التفاعلى، الدار البيضاء، المركز الثقافي العربي .

دحامنية، د.ملكية، 2008 ،هرمنيوطيقا، النص الادبي في الفكر الغربي المعاصر، منشورات اتحاد كتاب العرب، دمشق، .

زين، حفيظة، 2004-2005 ،قصيدة بلقيس لنزارقباني، دراسة في ضوءالقراءة و جماليات التلقي اشراف د.بشير ابرير،،مذكرة مقدمة لنيل شهادة الماجستير،، جامعة محمد خيزر بسكرة، الجزائر،كلية الاداب و العلوم الاجتماعيةو الانسانية، قسم اللغة و الادب العربي.

سلدن و بروكس ، رامان و بيتر، 2001، النظريات الموجه نحو القاريء، ترجمة محمد نور النعيمي، مجلة الاداب الاجنبية، اتحاد الكتاب العرب بدمشق،.

شرفي، عبدالكريم ،1996،من فلسفات التاويل الى نظريات القراءة،ط1،منشورات الاختلاف، الجزائر.

صالح ،د.بشرى موسى،2001، نظرية التلقي اصول و تطبيقات، الطبعة الاولى، دار البيضاء، المركز الثقافي العربي.

كولوقلى ، غنيمة،2013 ،نظريةالتلقى، خلفياتهاالاستمولوجيةوعلاقتها بنظريات الاتصال، دار التنوير الجزائر،الطبعة الاولى ،الجزائر.

لحميدانى، د.حميد، 2015، محاضرة جمالية التلقي رؤية زمنية و التزامنية للنص الادبي، طلاب الدراسات العليا ، ماجستير،26 ، نوفمبر، كلية الادابو العلوم الانسانية، مكناس،.YouTube

حمد، عبدالناصر حسن ،1999، نظرية التوصيل و قراءة النص الادبي ، المكتب المصري لتوزيع المطبوعات ، القاهرة ،.

مصطفى، الدكتور مصطفى جلال، 2016 ،اشكالية التلقي و التاويل فى النص المعاصر(النص المسرحى نمذجا) ، ط1 .دار صفحات ، سوريا .

ناجي ،الاء محمد، 2016، شعر ابي قاسم الشابي في ضوء نظرية التلقي ، دار زهدي للنشر و التوزيع.

الناصر، د.ايمان عيسى،2011، وحدة النفي و تعدد القراءات التاويلية في النقد العربي المعاصر، عمان، دار الفارس للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى .

ئەنتەرنێت :

والى شاعير قوبادى جەلى زادە

www.kurdipedia.org

ا.د.محمد كريم الساعدي، القاريء الضمني، فولغانغ ايزر.YouTube

ابوزيد بيومي، الفراغات النصية و خلال التلقي في ديوان –من جغرافيا القارة العانس- للشاعر سفيان صلاح، http://alantologyia.com